

*Сіпович Д. І.,
студентка IV курсу спеціальності «соціальна робота», Миколаївський національний
університет ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна*

*Стремецька В. О.,
канд. іст. наук, доц. кафедри соціальної роботи, Миколаївський національний
університет ім. В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна*

КОРЕКЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ЧОЛОВІКІВ, ЗВІЛЬНЕНИХ З МІСЦЬ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ, В УМОВАХ НЕДЕРЖАВНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Статтю присвячено висвітленню теоретичних та практичних аспектів надання психологічної допомоги чоловікам, що звільнилися з пенітенціарних установ, в умовах недержавної організації. Аналізуються провідні категорії теми, подається авторське визначення поняття «психологічна підтримка чоловіків, звільнених з пенітенціарних установ». Аналізуються психічні стани звільнених з виправних закладів. Наведено результати експериментальної роботи щодо корекції негативних психічних станів звільнених в умовах недержавної організації.

***Ключові слова:** чоловіки, звільнені з місць позбавлення волі; недержавні організації; психічні стани; психологічна підтримка.*

Постановка проблеми. Одним з найбільш актуальних завдань соціальної роботи сьогодні є якнайшвидша і максимально успішна реінтеграція чоловіків, що звільняються з місць позбавлення волі. Для забезпечення успішності проходження реінтеграційного процесу звільненими особами слід особливу увагу приділити організації якісної психологічної допомоги. Слід зазначити, що вихід на волю є гострою кризовою ситуацією, оскільки за час відбування покарання ув'язнені втрачають навички самостійного життя. Після звільнення у них виникає чимало проблем щодо працевлаштування, отримання освіти, пошуку житла, оздоровлення тощо. Не завжди психіка людини може витримати таке психологічне навантаження. У зв'язку з цим інтенсивну психологічну підготовку до самостійного життя на волі треба розпочинати ще перед звільненням, а також здійснювати її протягом всього часу перебування на волі.

Аналіз досліджень та публікацій. Вагомий внесок у розвиток теорії постпенітенціарного патронажу зробили ще в XIX ст. І. Я. Фойницький, П. І. Люблінський, С. К. Гогель, Д. А. Дриль, та інші. Названі дослідники докладно описали технологію та методи патронажної діяльності, принципи здійснення патронажу тощо. Вони особливо наголошували на необхідності моральної підтримки ув'язнених та звільнених. Серед сучасних дослідників даної проблеми слід виділити В. М. Вовк, Т. В. Журавель, В. М. Калівошко та інших, які писали про проблеми підготовки засуджених до звільнення, а також про основні засади патронажної діяльності. Дослідження ж психічних станів торкалося переважно тих осіб, що перебувають у в'язниці, а питання психологічної підтримки чоловіків, які

вийшли з місць позбавлення волі, особливо в умовах недержавної організації (далі – НДО), є не повною мірою вивченим у науковій літературі і потребує детального дослідження.

Визначення мети та завдань дослідження. Метою статті є дослідити основні методи психологічної підтримки чоловіків, що вийшли з місць позбавлення волі, в умовах недержавної організації. Завданнями статті виступають наступні: проаналізувати теоретичні аспекти проблеми психологічних підтримки звільнених чоловіків, висвітлити хід та результати психолого-педагогічного експерименту, проведеного автором, зробити відповідні висновки.

Виклад основного матеріалу. Розгляд даної теми потребує, перш все, розуміння змісту поняття «психологічна підтримка». Психологічний словник трактує її як «систему соціально-психологічних, психолого-педагогічних способів та методів допомоги особі з метою оптимізації її психоемоційного стану в процесі формування здібностей і самосвідомості, сприяння соціальному самовизначенню, підвищенню конкурентоспроможності на ринку праці та спрямуванню зусиль особи на самореалізацію» [5, с. 27].

Отримання якісної психологічної підтримки вкрай актуальне для чоловіків, звільнених з виправних закладів. Правознавець В. Л. Васильєв трактує це поняття так: «чоловіки, звільнені з місць позбавлення волі, – це особи чоловічої статі, які відбули термін покарання у вигляді позбавлення волі (у повній або частковій ізоляції від суспільства)» [1, с. 56]. Виходячи з установи виконання покарання, вони часто звертаються по допомогу до недержавних організацій. Словник-довідник соціального працівника пропонує таке визначення поняття «недер-

жавні організації». Недержавні організації – це «організації, які не є частиною державних структур. На практиці, особливо в контексті соціальної політики і соціальної роботи, цей термін зазвичай вживається для позначення громадських чи благодійних організацій, які не пов'язані з приватним бізнесом. НДО зазвичай створюються для надання потрібної послуги чи розв'язання особливого соціального питання» [7, с. 265].

Об'єднавши визначення понять «психологічна підтримка» та «чоловіки, звільнені з пенітенціарних установ», сформулюємо наступне визначення: психологічна підтримка чоловіків, звільнених з пенітенціарних установ, – це безпосередня робота з колишніми ув'язненими чоловічої статі, спрямована на вирішення різного роду психологічних проблем, пов'язаних з труднощами в міжособистісних відносинах, глибинних особистісних проблем тощо.

Труднощі соціальної адаптації звільнених з пенітенціарних закладів часто пояснюються деякими їхніми специфічними психічними станами (цинізм, ворожість, агресія, соціальна фрустрація та іншими), які впливають на поведінку після виходу на волю. Важливо також враховувати, що звільнюються особи з різною мірою виправлення, соціально-моральної занедбаності, віку, стану здоров'я, соціальних і психологічних установок. Для кожної з цих категорій процес соціальної адаптації буде відбуватися по-різному. Звільнення по суті є лише юридичним фактом, що припиняє кримінально-виконавчі правовідносини і вплив норм кримінально-виконавчого права на засудженого. Втім, певні наслідки відбування покарання можуть залишитися надовго. Звільнення з місць позбавлення волі також перетворює особистісний статус: разом з поверненням цивільних прав і свобод людина здобуває можливість жити без зовнішнього контролю і керування. Ця ситуація вимагає спеціальної психологічної підтримки [4, с. 132].

Психологічна підтримка звільнених чоловіків в умовах НДО має базуватися на чіткому розумінні сутності психічних станів клієнтів. Психічні стани звільнених – це «складне за своєю структурою психічне явище, яке поєднує настрої, думки, почуття, прагнення та ставлення особи до самої себе і до світу, викликане умовами відбування покарання та ставленням до скоєного злочину» [4, с. 112]. Необхідно пам'ятати, що багатьом колишнім засудженим притаманні: аморальні почуття; підвищена емоційна збудливість; невміння, а часто небажання стримувати себе; підвищена експресивність (від латинського *expressio* – виразність проявів емоцій); відсутність співчуття, байдужість до чужого горя; виражена залежність свого емоційного стану від впливу групи; почуття своєї неповноцінності та безперспективності; маскуваність істинних переживань [4, с. 147].

Зупинимось на аналізі деяких психічних станів, притаманних більшості колишніх засуджених. При спілкуванні з ними часто спостерігаються прояви цинізму. Цинізм – це «відверто зневажливе, зухвале ставлення до загальноприйнятих норм моралі, етики, до чого-небудь, що користується спільним визнан-

ням, повагою. Це відвертість, доведена до безсоромності» [6, с. 370].

Багатьом звільненим притаманна агресивність – це психічне явище, що виражається у прагненні насильницьких дій в міжособистісних стосунках. Вона може проявитися як «ситуативний короткочасний психічний процес або стан, але може бути властивістю особистості і навіть рисою характеру. Агресивність характеризується імпульсивністю поведінки, афективними переживаннями гніву, прагненням заподіяти травму іншому (фізично чи морально)» [6, с. 6]. З агресивністю тісно пов'язана ворожість. Ворожість – це «властивість будь-якої сутності або явища, що відображає недоброзичливий, недружелюбний, неприязний характер упередженого (обґрунтованого або необґрунтованого) ставлення до чого-небудь, або до кого-небудь» [5, с. 201].

Ще одним психічним станом, який часто спостерігається у звільнених, є стан фрустрації. Фрустрація – це «стан розпачу, відчаю, зростаючого емоційно-вольового напруження, що виникає в ситуаціях, які перешкоджають досягненню мети чи задоволенню потреб і бажань, загрожують людині або її престижу, людській гідності» [6, с. 365]. Фрустрація – це психічний стан, що виникає при розчаруванні, нездійсненні якої-небудь значущої для людини мети, потреби; гнітюча тривога, почуття напруження, безвихідності.

Найефективнішим засобом психологічної підтримки, з точки зору працівників недержавних організацій, що працюють з колишніми в'язнями, є індивідуальна бесіда. Індивідуальна бесіда – це діалог двох співучасників, які є значущими одне для одного і прагнуть досягти певної мети. Індивідуальна бесіда є таким методом, який сприяє зближенню поглядів співрозмовників, встановленню між ними контакту, довіри і взаєморозуміння [2, с. 52].

Індивідуальна бесіда передбачає поступове проходження ряду стадій, що відрізняються рівнем відкритості, довіри й емоційності. На першій стадії («накопичення первинної згоди») передбачається зняття напруги та подолання психологічних бар'єрів, саме тому фахівець починає спілкування з нейтральних та цікавих для підопічного тем [2, с. 25]. На другій стадії («пошук і обговорення головних інтересів, особливо тих, які співпадають») іде пошук спільних поглядів і думок [2, с. 25]. На третій стадії («прийняття принципів та особистісних якостей, які корисні для спілкування») заохочується розповідь звільненого про себе, про свою особистість [2, с. 25]. Під час четвертої стадії («виявлення якостей, небезпечних для спілкування») починають обговорюватися негативні якості підопічного, його проблеми, ризиковані аспекти його поведінки [2, с. 25]. На п'ятій стадії («індивідуальний вплив та взаємна адаптація до співрозмовника»), яка характеризується повною довірою та відсутністю психологічних бар'єрів, відбувається глибоке обговорення проблем, особистісних якостей та ризиків поведінки звільненого [2, с. 26].

Індивідуальну бесіду, як і інші методи, в НДО можуть проводити штатні (якщо такі є) або залучені

психологи. Останні працюють, як правило, на волонтерських засадах, зазвичай, 2–3 рази на тиждень. Однак, на практиці часто трапляється, що індивідуальні бесіди ефективніше проводять ті співробітники НДО, які мали досвід перебування у в'язниці та успішної реабілітації на волі. Звільнені чоловіки найбільше цінують бесіду саме з такими співробітниками, оскільки лише останні здатні до кінця усвідомити і зрозуміти сутність проблеми звільненого.

Під час бесіди доцільно використовувати метод переконання, основним завданням якого є такий вплив на психіку звільненого, за якого досягають розуміння завдань і формують згоду з необхідністю її виконання. При цьому потрібно добирати достовірні і яскраві факти, що аргументують доводи переконання. Багаторазове повторення, що застосовується під час переконання, у всіх випадках веде до позитивного ефекту [2, с. 139].

Метод навіювання передбачає вплив на психіку людини без її критичного сприйняття. Навіювання має на меті змінити ставлення колишнього засудженого до його негативних установок, прищепити йому нові прагнення. Навіювання, як правило, пов'язане з авторитетом людини, яка його здійснює [4, с. 142]. Таким авторитетом і виступає співробітник НДО, який раніше засуджувався і має позитивний досвід виправлення.

Деякі недержавні організації використовують також такий метод як групи самопомоги, які створюються колишніми засудженими, вже успішно реінтегрованими у суспільство. Такі групи надають не лише соціальну, але і психологічну підтримку. Перше таке співтовариство зафіксовано ще у XIX ст. у Великобританії і на сьогоднішній день позитивно себе зарекомендувало в інших країнах.

Ще одним досить ефективним методом психологічної підтримки чоловіків, що вийшли з місць позбавлення волі, в умовах НДО є соціально-психологічний тренінг (СПТ) – це «метод психологічного впливу, заснований на активних та інтерактивних методах групової роботи» [3, с. 161].

Усі методи, вказані вище, були застосовані під час проведення психологічно-педагогічного експерименту. Експеримент на тему «Корекція психічних станів чоловіків, звільнених з виправних закладів» був проведений протягом грудня 2015 р. – квітня 2016 р. серед чоловіків, що вийшли з місць позбавлення волі, клієнтів ВБО «Рух в підтримку колишніх в'язнів України» «Подолання» (Миколаївське відділення). Об'єктом експерименту стали чоловіки, що вийшли з місць позбавлення волі. Предметом – психічні стани чоловіків, звільнених з виправних закладів. У якості контрольної групи були задіяні клієнти Миколаївського міського центру реінтеграції бездомних громадян. Гіпотезами виступали наступні припущення: у чоловіків, що вийшли з місць позбавлення волі, спостерігатимуться високі рівні агресивності, ворожості, соціальної фрустрації та цинізму; після проведення експерименту показники негативних психічних станів знизяться.

Проведення експерименту потребувало визначення критеріїв та показників прояву негативних

психічних станів чоловіків, звільнених з місць позбавлення волі. Було визначено два основні критерії – схильність до агресивної поведінки та соціальна фрустрація. Кожен з цих критеріїв має три рівні прояву – високий, середній та низький. Для вимірювання рівнів прояву цих критеріїв було використано методики «Діагностика ворожості» (за шкалою У. Кука – Медлей) та «Соціальна фрустрація» (модифікація методики Л. І. Вассермана).

Між першим і другим діагностичними зрізами було проведено п'ять тренінгових занять. Вони мали такі назви: «Встановлення довірливих відносин», «Моє минуле», «Світ емоцій», «Управління негативними емоціями», «Планування мети». Під час цих занять використовувалися різноманітні вправи, підібрані спеціально для даної категорії клієнтів. Найбільшу цікавість звільнених викликали читання і обговорення притчі про цінність часу, усвідомлення свого минулого досвіду, навчання прийомам управління негативними емоціями, відпрацювання власних засобів подолання гніву, усвідомлення позитивних та негативних емоцій. Так, наприклад, під час одного з тренінгових занять виконувалася вправа «Який Я?», що передбачала розвиток позитивних уявлень про себе. Кожному учаснику було роздано аркуші паперу, на якому вони обводили свою долоню, розмальовували її, в центрі писали «Я», а на кожному з пальців – свої позитивні якості. Учасники тренінгу відзначили такі якості: вірність, відповідальність, дружелюбність, терпимість, тощо. На жаль, деяким учасникам було важко виконати запропоновану вправу, оскільки вони не змогли віднайти у себе п'яти позитивних якостей. Далі вправу було проаналізовано. Метою ще однієї вправи – «Чарівна крамниця» – було розвинути здатності зосередитись на собі, зробити свідомий вибір. Заняття полягало у придбанні в уявній крамниці рис характеру, здібностей, талантів, тощо, а взамін учасники тренінгу повинні були віддати якусь негативну якість, рису характеру, тобто те, чого вони хотіли позбутися. Так, один з учасників хотів позбутися агресії та придбати спокій, змінити негативні звички на позитивні, а інший хотів позбутися заздрості та придбати безкорисливість, змінити зухвалість на терпимість, позбутися боягузництва і придбати відвагу, відмовитися від жадібності та придбати щедрість. Далі вправу було обговорено.

Під час тренінгового заняття під назвою «Моє минуле», що було спрямоване на прийняття та усвідомлення свого минулого досвіду, була виконана вправа «Минуле – сьогодні – майбутнє» з метою усвідомлення та аналізу свого життя. Учасникам було запропоновано поміркувати над своїм життям, для чого на аркуші паперу треба було намалювати лінію свого життя та розділити її на три частини, що будуть відповідати минулому, сьогоднішньому та майбутньому. Учасники тренінгу у кожній з цих частин малювали символи, які відповідали певному періоду їх життя. Так, один з них намалював грати, які символізували його минуле, дитину, яка символізувала сьогоднішнє, та руку з п'ятьма пальцями, яка символізує бажання об'єднати родину разом, оскільки члени його сім'ї перебувають зараз у Криму.

Метою іншої вправи – «Лист в минуле» – було усвідомлення та прийняття свого минулого. Було запропоновано написати лист тим людям, яким учасники в минулому завдали болю. У цьому листі вони могли вибачитися. За власним бажанням вони могли зберегти листа у себе або відправити адресату. Деякі учасники писали лист своїй мамі, вибачалися перед

нею за свої негативні дії в минулому, хтось писав листа своїм друзям, один з учасників вибачався перед своєю дитиною (хлопчиком) за те, що не зміг належним чином його виховати. Всі учасники тренінгу листи залишили у себе.

Порівняння результатів першого і другого зрізів наведемо у таблиці.

Таблиця

Результати опитування чоловіків, звільнених з виправних закладів, до та після проведення експериментально-дослідної роботи (у%)

Критерій	Високий				Середній				Низький			
	ЕГ		КГ		ЕГ		КГ		ЕГ		КГ	
	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після	До	Після
Схильність до агресивної поведінки	62	47,7	78	76,2	10	14	22	23,2	28	38,3	–	–
Соціальна фрустрація	75	43	57	55	25	43	43	45	–	14	–	–
Разом	68,5	45,3	67,5	65,8	17,5	28,5	32,5	34,2	14	26,2	0	0

Проаналізуємо дані, наведені у таблиці. Щодо показників рівня схильності до агресивної поведінки, то після проведення тренінгових занять високий рівень знизився з 62 % до 47,7 %, різниця становить 14,3 %, середній рівень збільшився з 10 % до 14 %, різниця становить 4%, низький рівень збільшився з 28% до 38,3 %, різниця становить 10,3 %.

Щодо показника рівня соціальної фрустрації, після проведення тренінгових занять високий рівень знизився з 75 % до 43 %, різниця становить 32 %, середній рівень збільшився з 25 % до 43 %, різниця становить 18 %. До початку тренінгових занять низького рівня фрустрації не було виявлено, однак після проведення експерименту низький рівень становив 14 %. Порівнявши загальні показники експериментально-дослідної групи до та після проведення експериментально-дослідної роботи, можемо констатувати, що вони зазнали змін в позитивний бік. Так, показник високого рівня з 68,5 % знизився до 45,3 %, різниця становить 23,2 %, показник середнього рівня збільшився з 17,5 % до 28,5 %, отже, різниця становить 11 %, показник низького рівня збільшився з 14 % до 26,2 %, різниця становить 12,2 %. У представників контрольної групи коливання у показ-

никах становить 0–3 %, у бік збільшення. Таким чином, гіпотези, висунуті на початку проведення експериментальної роботи, були доведені.

Висновки. Тема, висвітлена в даній науковій статті, є актуальною для соціальної роботи, оскільки психічні стани чоловіків, звільнених з виправних установ, потребують суттєвої корекції, причому доцільно здійснювати її на базі недержавних організацій, які викликають більший ступінь довіри у цієї категорії клієнтів. Серед методів роботи доцільно використовувати індивідуальні бесіди, тренінгові заняття, які слід урізноманітнювати цікавими та корисними для звільнених вправами. Результати експериментальної роботи, проведеної на базі ВБО «Рух в підтримку колишніх в'язнів України» «Подолання» (Миколаївського відділення), виявилися позитивними, тобто вдалося знизити рівні прояву негативних психічних станів звільнених, а отже, подібну роботу варто продовжувати. Доцільно продовжити дослідження проблеми профільними недержавними організаціями, розробити рекомендації для працівників НДО щодо організації процесу надання психологічної підтримки звільненим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев В. Л. Юридическая психология : Учебник / В. Л.Васильев. – М. : Юридическая литература, 1991. – 454 с.
2. Особливості адаптації та реабілітації осіб, звільнених з місць позбавлення волі / О. М. Неживець // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2004. – № 3. – С. 233–238.
3. Павлик Н. В. Психодіагностичні методики дослідження особистісної спрямованості та ступеня гармонійності характеру в юнацькому віці / Н.В.Павлик // Практична психологія та соціальна робота. – 2014. – № 11. – С. 43–52.
4. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі на певний строк : методичний посібник / [Вовк В. М., Журавель Т. В., Калівошко В. М. та інші] ; за заг. ред. Т. В Журавель, Ю. В Пилипас. – К. : «Версо-04», 2012. – 168 с.
5. Психологический словарь. – М. : Наука, 1983. – 51 с.
6. Словник-довідник із соціальної роботи : навчальний посібник / Упор. М. М. Букач, Н. В. Клименюк, В. В. Горлачук; за ред. М. М. Букача. – Миколаїв : ФОП Швець В. Д., 2015. – 384 с.
7. Словник-довідник соціального працівника (для студентів та соціальних працівників) / Л. Д. Кизименко, Л. М. Бедна – Львів, ДЦ МОУ, 2000. – 450 с.

Сіпович Д. І., Стремецька В. А., Николаевский национальный университет имени В. А. Сухомлинского, г. Николаев, Украина

КОРРЕКЦИЯ ПСИХИЧЕСКИХ СОСТОЯНИЙ МУЖЧИН, ОСВОБОЖДЕННЫХ ИЗ МЕСТ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ, В УСЛОВИЯХ НЕГОСУДАРСТВЕННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Статья посвящена освещению теоретических и практических аспектов оказания психологической помощи мужчинам, освобожденным из пенитенциарных учреждений, в условиях негосударственной организации. Анализируются основные категории темы, предлагается авторское определение понятия «психологическая поддержка мужчин, освобожденных из пенитенциарных учреждений». Анализируются психические состояния освобожденных из исправительных учреждений. Приведены результаты экспериментальной работы по коррекции негативных психических состояний освобожденных в условиях негосударственной организации.

Ключевые слова: *мужчины, освобожденные из мест заключения; негосударственные организации; психические состояния; психологическая помощь*

Sipovych D. I., Stremetska V. O., Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlinskiy, Mykolaiv, Ukraine

CORRECTION OF PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF THE RELEASED FROM PENAL INSTITUTIONS MEN IN THE CONDITIONS OF A NON-STATE ORGANIZATION

The article is devoted to a coverage of theoretical and practical aspects of providing psychological assistance to the men, released from prison institutions, in the conditions of non-governmental organizations. The main theme's categories are analyzed, the author's definition of the concept «psychological support for the men, discharged from penal institutions» is offered. The mental state of the released from prisons is analyzed. The results of an experimental work on correcting negative mental states of the discharged persons in the conditions of non-governmental organizations are shown.

Keywords: *men, released from prison; non-governmental organizations; mental states; psychological support.*

Рецензенти: д-р пед. наук, професор М. М. Букач;
д-р пед. наук, професор О. П. Мещанінов

© Сіпович Д. І., Стремецька В. О., 2016

Дата надходження статті до редколегії 17.03.2016